

1.1 ความเป็นมาของปัญหา

ข้าวเป็นพืชสำคัญที่ชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ใช้เป็นอาหารหลัก กลุ่มชาติพันธุ์ส่วนใหญ่ที่อาศัยอยู่ในดินแดนแถบนี้ล้วนรู้จักการปลูกข้าวและนำข้าวมาปรุงเป็นอาหาร ตามปกติ กลุ่มชาติพันธุ์ที่บริโภคข้าวเป็นอาหารหลักจำเป็นต้องใช้เวลาปลูกข้าวเป็นเวลาหลายเดือนกว่าจะได้ข้าวมาเพื่อบริโภค ข้าวจึงมีความผูกพันกับชีวิตของคนในภูมิภาคนี้มาก แม้ในปัจจุบันจะมีคนจำนวนมากที่ไม่ได้ผลิตข้าวเอง แต่คนทั้งหลายก็ยังคงหาข้าวมาบริโภค ถึงจะมีกระแสการบริโภคอาหารประเภทอื่นตามลัทธิบริโภคนิยมแบบตะวันตก ข้าวก็ยังคงเป็นส่วนสำคัญในวัฒนธรรมและเศรษฐกิจของภูมิภาค

เนื่องจากวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ไม่สามารถแยกออกจากภาษาได้ วัฒนธรรมการกินข้าวและระบบความคิดเรื่องข้าวของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆล้วนสะท้อนอยู่ในภาษา ดังจะเห็นได้ว่า กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆที่กินข้าวเป็นอาหารหลักจะพูดว่า [to eat rice] โดยหมายถึง [to eat food] นั่นเป็นเครื่องชี้บ่งว่าอาหารหลักก็คือ [rice] นั่นเอง เราจึงไม่อาจปฏิเสธความสำคัญของข้าวในวัฒนธรรมของคนในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

อย่างไรก็ตาม จากการที่ผู้วิจัยมีโอกาสได้ศึกษาภาษาบางภาษาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้พบว่าภาษาต่างๆ มีประโยชน์ที่สามารถแปลเป็นภาษาไทยได้ว่า “ฉันกินข้าว” แต่องค์ประกอบทางความหมายของคำว่า “ข้าว” ในแต่ละภาษานั้นกลับต่างกัน ผู้วิจัยเคยทดลองศึกษาภาษาเวียดนามแล้ว พบว่า เมื่อต้องการพูดว่า “ฉัน กิน ข้าว” ในภาษาเวียดนามจะใช้ว่า “Tôì ăn cơm” และเมื่อต้องการพูดว่า “ฉัน ปลูก ข้าว” ก็จะใช้ว่า “Tôì trồng lúa” ซึ่งผู้อ่านจะเห็นว่า คำที่หมายถึง [rice] ในภาษานั้นมีคำเรียกหลัก คือ “ข้าว” และเมื่อผู้พูดภาษาต้องการอ้างอิงถึงข้าวในรูปแบบต่างๆ ก็จะสร้างศัพท์แบบประสมคำโดยใช้คำว่า “ข้าว” ประกอบกับคำอื่นแล้วรวมกันเป็นคำที่มีความหมายใหม่ เช่น เมื่อต้องการอ้างอิงถึงข้าวที่สีแล้ว ผู้พูดภาษาไทยจะเรียกว่า “ข้าวสาร” ในขณะที่ภาษาเวียดนามนั้นมีคำเรียกหลักอย่างน้อยสองคำ คือ “cơm” ซึ่งหมายถึงข้าวที่สุกแล้ว และ “lúa” ซึ่งหมายถึงข้าวที่ยังไม่ได้สีหรือต้นข้าว โดยไม่ได้สร้างศัพท์แบบประสมคำเช่นในภาษาไทย เมื่อผู้วิจัยมีโอกาสได้ศึกษาภาษาอื่นในภูมิภาคนี้เพิ่มเติม ก็พบว่ามีลักษณะเช่นเดียวกันคือ มีคำอ้างอิงถึง [rice] หลายคำโดยไม่ใช้คำประสม ในขณะที่ภาษาไทยอ้างอิงถึง [rice] ที่มีรูปลักษณะต่างกันโดยใช้วิธีสร้างศัพท์แบบประสมคำ ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ผู้วิจัยเกิดความสนใจที่จะศึกษาเปรียบเทียบคำเรียกข้าวในภาษาต่างๆที่พูดอยู่ในภูมิภาคนี้

จากการทบทวนวรรณกรรม พบว่ามีงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเรื่องข้าวเป็นจำนวนมากทั้งในแง่ของข้าวกับวัฒนธรรมหรือข้าวกับสังคม ทว่าผลงานที่ศึกษาเกี่ยวกับข้าวโดยวิเคราะห์หมโนทัศน์และระบบปริชานของมนุษย์ที่สื่อผ่านตัวรูปภาษานั้นยังมีไม่มากนัก และยังไม่มีการค้นคว้าที่เปรียบเทียบระบบความคิดและหมโนทัศน์เรื่องข้าวของกลุ่มชนที่กินข้าวเป็นอาหารหลักให้เด่นชัดตามแนวทางการศึกษาแบบภาษาศาสตร์ชาติพันธุ์ ผู้วิจัยจึงประสงค์ที่จะทำวิจัยเพื่อเข้าใจและเปรียบเทียบระบบหมโนทัศน์เรื่องข้าวของกลุ่มชนที่พูดภาษาตระกูลหลักในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ผู้วิจัยใช้วิธีศึกษาทางอรรถศาสตร์ชาติพันธุ์ (ethnosemantics) ซึ่งเป็นศาสตร์ที่เน้นการตีแผ่โลกทัศน์ หรือระบบความคิด หรือหมโนทัศน์ของมนุษย์กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ที่มีต่อโลกที่พวกเขาอาศัยอยู่ โดยมีแนวความคิดว่า “ภาษาสะท้อนความคิด” ศาสตร์แขนงนี้จึงใช้ความหมายที่อยู่ในรูปภาษาเป็นสิ่งสำคัญในการศึกษาวิเคราะห์ ด้วยความเชื่อที่ว่ารูปภาษานั้นมีความหมายซึ่งเป็นนามธรรมอยู่ในระบบความคิดของมนุษย์ และความหมายนี้เองที่สามารถสะท้อนให้เห็นถึงความคิดของมนุษย์แต่ละภาษาแต่ละชาติพันธุ์ได้

วิธีการวิจัยทางอรรถศาสตร์ชาติพันธุ์นั้น ผู้วิจัยจะต้องเก็บข้อมูลอย่างเป็นคนใน ด้วยการสอบถามคำเรียกสิ่งต่างๆ จากผู้บอกภาษา เพื่อให้เข้าถึงความคิดของผู้บอกภาษาว่าสิ่งต่างๆ ที่อยู่ในหมวดหมู่เดียวกันนั้นมีลักษณะใดที่เหมือนกัน และมีลักษณะใดที่แตกต่างกัน ซึ่งสามารถนำมาจัดหมวดหมู่ได้อย่างเป็นระบบ ส่วนวิธีวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยสามารถใช้วิธีวิเคราะห์ได้หลายอย่าง ซึ่งวิธีที่นิยมมากที่สุด ได้แก่

1) การวิเคราะห์องค์ประกอบทางความหมาย (semantic componential analysis) เพื่อมุ่งหาอรรถลักษณะ (semantic feature) ที่ทำให้คำที่อยู่ในหมวดหมู่เดียวกันมีมิติของความแตกต่าง (dimension of contrast) โดยต้องหาว่ามีอรรถลักษณะใดบ้างที่ทำให้คำในหมวดหมู่เดียวกันมีความหมายเหมือนกันและต่างกัน

2) การจัดจำพวกแบบชาวบ้าน (folk taxonomy) ซึ่งเป็นการจัดหมวดหมู่ของคำในลักษณะอนุกรม คือมีลำดับและช่วงชั้น เช่น แบ่งเป็นคำที่อยู่เหนือกว่า (super-ordinate) คำระดับพื้นฐาน (basic level) และคำที่อยู่ภายใต้ (sub-ordinate) เป็นต้น โดยดูจากลักษณะร่วมและลักษณะต่าง ในงานวิจัยชิ้นนี้ผู้วิจัยใช้วิธีวิเคราะห์ทั้งสองอย่างประกอบกัน

1.2 วัตถุประสงค์การวิจัย

1.2.1 วิเคราะห์ความหมายของคำเรียกข้าวในภาษาเวียดนาม มาเลเซีย พม่า ม้ง และไทย

1.2.2 เปรียบเทียบความหมายของคำเรียกข้าวและระบบหมโนทัศน์เรื่องข้าวในภาษาดังกล่าวตามข้อ 1.2.1

1.3 สมมติฐานของการวิจัย

1.3.1 คำเรียกข้าวในภาษาเวียดนาม มาเลย์ พม่า ม้ง และไทย มีจำนวนไม่เท่ากัน และมีโครงสร้างของคำต่างกัน กล่าวคือ บางภาษามีโครงสร้างเป็นคำเดี่ยว และบางภาษาเป็นคำประสม

1.3.2 ระบบมโนทัศน์เรื่องข้าวของทั้งห้าภาษาที่ศึกษา มีการแยกความแตกต่างทางความหมายของข้าวโดยมิติแห่งความแตกต่างในเรื่องการขยายพันธุ์ และการปรุงสุก

1.3.3 มโนทัศน์เรื่องข้าวในภาษาทั้งห้าภาษาซึ่งอยู่ในตระกูลภาษาต่างกัน มีลักษณะส่วนใหญ่ร่วมกัน

1.4 ขอบเขตของการวิจัย

1.4.1 ศึกษาเฉพาะคำเรียกข้าว ที่ใช้อย่างถึงข้าวในรูปลักษณะต่างๆที่เป็นพืช เมล็ดพืช และที่นำมาปรุงเป็นอาหารหลักแล้วเท่านั้น งานวิจัยนี้ไม่ศึกษาชื่อเรียกพันธุ์ข้าว (เช่น ข้าวหอมมะลิ) และไม่ศึกษาข้าวที่นำมาปรุงเป็นอาหารว่างหรือขนม (เช่น ข้าวพอง)

1.4.2 ในกรณีของข้าวที่เป็นพืช เมล็ดพืช และที่นำมาปรุงเป็นอาหารหลักนั้น สามารถแบ่งย่อยเป็นรูปลักษณะต่างๆได้อีก เช่น ต้นข้าวที่มีรวงอ่อนกับรวงแก่ เมล็ดข้าวที่ยังไม่ได้สีกับที่สีแล้ว หรือข้าวที่หุงสุกแล้วเหนียว (ข้าวเหนียว) กับหุงสุกแล้วไม่เหนียว (ข้าวเจ้า) เป็นต้น ซึ่งผู้วิจัยศึกษาทั้งหมดทุกรูปลักษณะ

1.5 นิยามศัพท์ และสัญลักษณ์ที่ใช้

1.5.1 “ข้าว” หมายถึง พืชชนิดหนึ่งซึ่งทางวิทยาศาสตร์ธรรมชาติเรียกว่า *Oryza Sativa Linn.* เป็นพืชในตระกูลหญ้า ออกผลเป็นรวง ซึ่งผลแต่ละผลนั้นมีลักษณะเป็นเมล็ดที่มีเปลือกแข็งหุ้มภายในเปลือกเป็นเนื้อซึ่งอุดมไปด้วยแป้ง เมื่อเอาเปลือกออกแล้วสามารถนำมาปรุงเป็นอาหารหลักได้ด้วยวิธีการต่างๆ (ผ่องพันธุ์ มณีรัตน์, 2536)

1.5.2 “คำเรียกข้าว” หมายถึง ศัพท์เดี่ยวที่กลุ่มชาติพันธุ์ซึ่งกินข้าวเป็นอาหารหลักใช้สำหรับเรียกข้าวรูปลักษณะต่างๆ เช่น ข้าวที่เป็นต้นพืช ข้าวที่เป็นเมล็ดมีเปลือก ข้าวที่เป็นเมล็ดไม่มีเปลือก และข้าวที่ปรุงสุกเป็นอาหาร เป็นต้น โดยหน่วยศัพท์เหล่านั้นต้องเป็นคำที่มีความหมายเป็นเอกภาพ

1.5.3 การใช้สัญลักษณ์ “ ” กับข้อความหรือคำศัพท์ หมายถึง ข้อความที่อยู่ใน “ ” เป็นคำที่หยิบยกมาจากคำพูดของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง หรือเป็นการเน้น

1.5.4 การใช้สัญลักษณ์ / / กับศัพท์กร โดยสากลนิยม การใช้สัญลักษณ์นี้ หมายถึง การถ่ายถอดเสียงคำศัพท์ตามที่ได้วิเคราะห์ระบบเสียงในภาษาใด ๆ แล้ว หรือการถ่ายถอดเสียงแบบกว้าง แต่ในงานวิจัยชิ้นนี้ผู้วิจัยใช้สัญลักษณ์ / / ในการถ่ายถอดเสียงคำศัพท์โดยที่ยังไม่วิเคราะห์เสียงในภาษาใด ๆ อย่างเป็นระบบ หรือการถ่ายถอดเสียงแบบแคบซึ่งตามปกติจะใช้สัญลักษณ์ []

ทว่าผู้วิจัยหลีกเลี่ยงการใช้สัญลักษณ์ [] เนื่องจากผู้วิจัยได้ใช้ [] กับข้อความบรรยายอรรถลักษณะ ตามข้อ 1.5.6 แล้ว

1.5.5 การใช้สัญลักษณ์ < > กับข้อความ หมายถึง ข้อความที่อยู่ใน < > เป็นคำแปลโดยถอดความ หรือเป็นการเรียบเรียงคำพูดใหม่จากผู้บอกภาษา

1.5.6 การใช้สัญลักษณ์ [] กับข้อความ หมายถึง ข้อความที่อยู่ใน [] เป็นคำบรรยายอรรถลักษณะที่ใช้แจกแจงความหมายของคำศัพท์ โดยในงานวิจัยนี้มีการใช้อรรถลักษณะ 4 แบบ คือ แบบทวิลักษณ์ แบบเอกลักษณ์ แบบพหุลักษณ์ และแบบสหลักษณ์

ก) “อรรถลักษณะแบบทวิลักษณ์” คือ อรรถลักษณะที่มีลักษณะทางความหมายเป็นแบบคู่ตรงข้ามที่อยู่กันคนละขั้ว +/- ซึ่งใช้สัญลักษณ์ + กับคำสองคำ เพื่อแสดงว่าคำหนึ่ง “มี” หรือ “เป็น” อรรถลักษณะนั้น และใช้สัญลักษณ์ - เพื่อแสดงว่าอีกคำหนึ่ง “ไม่มี” หรือ “ไม่เป็น” อรรถลักษณะนั้น ตัวอย่างเช่น อรรถลักษณะแบบทวิลักษณ์ที่ใช้บรรยายคำว่า “ข้าวสุก” และ “ข้าวสุก” ในภาษาไทย ลักษณะทางความหมายที่ทำให้สองคำนี้แตกต่างกันมีลักษณะเป็นแบบคู่ตรงข้าม คือ “ข้าวสุก” เป็นอาหาร [+ อาหาร] และ “ข้าวสาร” ไม่เป็นอาหาร [- อาหาร]

ข) “อรรถลักษณะแบบเอกลักษณ์” คือ อรรถลักษณะที่มีลักษณะทางความหมายเป็นแบบโดดเดี่ยวที่ไม่มีคู่ตรงข้าม ใช้สัญลักษณ์ + กับคำเพียงคำเดียว เพื่อแสดงว่าคำนั้น “มี” หรือ “เป็น” อรรถลักษณะนั้น แต่ไม่มีการใช้สัญลักษณ์ - เพื่อแสดงว่าคำนั้น “ไม่มี” หรือ “ไม่เป็น” อรรถลักษณะนั้น เนื่องจากคำที่ใช้สัญลักษณ์ - ไม่ถูกพบ หรือว่าถูกตัดออกจากรายการคำเรียกข้าวด้วยขอบเขตของการวิจัย ทำให้เหลือคำศัพท์เพียงคำเดียวสำหรับมิติแห่งความแตกต่างที่ใช้อรรถลักษณะนั้น ตัวอย่างเช่น อรรถลักษณะแบบเอกลักษณ์ที่ใช้บรรยายคำว่า “ข้าวเปล่า” ในภาษาไทย ลักษณะทางความหมายที่ทำให้คำนี้มีลักษณะเป็นแบบโดดเดี่ยว คือ “ข้าวเปล่า” [+ เปล่า] เป็นคำเรียกข้าวคำเดียวที่อยู่ภายใต้มิติแห่งความแตกต่างเรื่องการปรุงแต่งเพิ่มเติม เนื่องจากคำเรียกข้าวอื่นๆ ภายใต้มิติแห่งความแตกต่างเดียวกัน เช่น คำว่า “ข้าวแฉก” [+ แฉก] ถูกตัดออกจากการวิจัยเพราะอยู่นอกเหนือขอบเขต

ค) “อรรถลักษณะแบบพหุลักษณ์” คือ อรรถลักษณะที่มีลักษณะทางความหมายเป็นแบบหลายสิ่งที่ไม่ใช่คู่ตรงข้าม ใช้สัญลักษณ์ + กับคำหลายๆคำ เพื่อแสดงว่าคำเหล่านั้น “มี” หรือ “เป็น” อรรถลักษณะนั้น แต่ไม่มีการใช้สัญลักษณ์ - เพื่อแสดงว่าคำเหล่านั้น “ไม่มี” หรือ “ไม่เป็น” อรรถลักษณะนั้น เนื่องจากมิติแห่งความแตกต่างที่ใช้อรรถลักษณะเหล่านั้นมิได้มีลักษณะเป็นแบบคู่ตรงข้ามที่อยู่กันคนละขั้ว +/- แต่เป็นมิติที่มีความหลากหลายมากกว่าสองลักษณะ การใช้อรรถลักษณะแบบทวิลักษณ์จึงไม่เหมาะสม และการใช้อรรถลักษณะแบบพหุลักษณ์น่าจะเหมาะสมกว่า โดยคงใช้เพียงสัญลักษณ์ + กับอรรถลักษณะหลายอรรถลักษณะภายใต้มิติแห่งความแตกต่างเดียวกัน ตัวอย่างเช่น อรรถลักษณะแบบพหุลักษณ์ที่ใช้บรรยายคำว่า “ข้าวแฉก” และ “ข้าวกล้อง” ในภาษาไทย ลักษณะทางความหมายที่ทำให้สองคำนี้แตกต่างกันไม่มีลักษณะเป็นแบบคู่ตรงข้ามจึง

ต้องใช้วรรณลักษณะแบบพหุลักษณ์ คือ “ข้าวแดง” เป็นข้าวที่มีเปลือกอ่อนหุ้มสีแดง [+ สีแดง] และ “ข้าวกล้อง” เป็นข้าวที่มีเปลือกอ่อนหุ้มสีน้ำตาล [+ สีน้ำตาล] ซึ่งทั้งสองคำนี้อยู่ภายใต้มิติแห่งความแตกต่างในเรื่องสีของเปลือกอ่อน

ง) “วรรณลักษณะแบบสหุลักษณ์” คือ วรรณลักษณะที่มีลักษณะทางความหมายได้ในเชิง + หรือ - ก็ได้ ขึ้นอยู่กับบริบทการใช้ภาษา ซึ่งใช้สัญลักษณ์ ± กับคำหนึ่งคำ เพื่อแสดงว่าคำนั้น “มี” / “เป็น” หรือ “ไม่มี” / “ไม่เป็น” วรรณลักษณะนั้นก็ใช้ได้ ตัวอย่างเช่น วรรณลักษณะแบบพหุลักษณ์ที่ใช้บรรยายคำว่า “ข้าว” ในภาษาไทย ลักษณะทางความหมายของศัพท์คำนี้มีลักษณะที่กว้างขวางครอบคลุมความหมายทั้งเป็นหรือไม่เป็นสิ่งนั้นก็ใช้ได้ จึงต้องใช้วรรณลักษณะแบบสหุลักษณ์ คือ “ข้าว” หมายถึงข้าวที่เป็นพืช [+ พืช] ไม่ใช่อาหาร [- อาหาร] ก็ได้ หรืออาจหมายถึงข้าวที่ไม่ใช่พืช [- พืช] แต่เป็นอาหาร [+ อาหาร] ก็ได้ เมื่อบรรยายความหมายของศัพท์คำนี้โดยรวมจึงต้องแสดงวรรณลักษณะเป็นแบบสหุลักษณ์ คือ “ข้าว” [± พืช], [± อาหาร]

1.5.7 คำเดี่ยว (หรือคำโดด หรือคำมูล) หมายถึง คำศัพท์ที่มีโครงสร้างคำเป็นหน่วยคำเดี่ยว ไม่สามารถแบ่งแยกได้ เช่น คำว่า “ข้าว”

1.5.8 คำประสม หมายถึง คำศัพท์ที่มีโครงสร้างคำจากคำหรือหน่วยคำมากกว่าหนึ่งแต่ไม่ใช่นามวลี โดยมีเอวกันแล้วทำให้เกิดความหมายใหม่ที่เป็นหนึ่งเดียวกัน เช่น คำว่า “ข้าวเปลือก” เกิดจาก “ข้าว” กับ “เปลือก”

1.5.8 ศัพท์เดี่ยว (monolexeme) หมายถึง คำเดี่ยวหรือคำประสมที่มีเอกภาพทางความหมาย ไม่สามารถแบ่งแยกหน่วยย่อยทางความหมายได้อีก เช่น คำว่า “น้ำตาล” ที่หมายถึงสีน้ำตาล แม้คำนี้จะป็นคำประสมจากคำว่า “น้ำ” กับ “ตาล” แต่ก็ป็นคำประสมที่มีเอกภาพทางความหมาย ไม่ได้อ้างอิงถึงน้ำของตาล แต่ป็นคำเรียกสีคำหนึ่ง

1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- 1.6.1 เป็นแนวทางในการศึกษาภาษาและวัฒนธรรมตามแนววรรณศาสตร์ชาติพันธุ์
- 1.6.2 ทำให้เข้าใจโลกทัศน์เรื่องข้าวของกลุ่มชาติพันธุ์ที่กินข้าวเป็นอาหารหลัก
- 1.6.3 ส่งเสริมความเข้าใจอันดีระหว่างคนไทยและกลุ่มชนที่อยู่ร่วมภูมิภาค